

U JEMS FUNKSIONALIZIMI VA UNING ZAMONAVIY PSIXOLOGIYAGA TA'SIRI

Musirova Nigina Fazliddin qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti Psixologiya

yo 'nalishi I-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Uilyam Jems tomonidan asos solingan funksionalizm yo'nalishining nazariy asoslari hamda uning zamonaviy psixologiya faniga ko'rsatgan ta'siri ilmiy tahlil qilinadi. Funksionalizm psixik hodisalarni statik tuzilma sifatida emas, balki muhitga moslashuvni ta'minlovchi faol jarayon sifatida talqin etishi bilan ajralib turadi. Ushbu yondashuv psixologiyani real hayot muammolari bilan bog'lashga xizmat qilgan va shaxs xulq-atvorini tushuntirishda yangi metodologik asoslarni shakllantirgan. Maqolada U. Jemsning ong oqimi, tajribaning funksional ahamiyati va amaliy qiymatga yo'naltirilgan psixologik qarashlari zamonaviy kognitiv, ta'limiy va amaliy psixologiya yo'nalishlari bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil va tarixiy-psixologik yondashuv metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, funksionalizm psixologiyada inson faoliyatining moslashuvchanligini o'rganishga zamin yaratib, bugungi psixologik tadqiqotlarda ham o'z dolzarbligini saqlab kelmoqda. Maqola materiallari psixologiya tarixi, nazariy psixologiya va pedagogik psixologiya sohalarida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: funksionalizm, Uilyam Jems, ong oqimi, moslashuv, zamonaviy psixologiya, psixologik nazariya.

Аннотация. В статье рассматривается функционализм, разработанный Уильямом Джемсом, и анализируется его влияние на формирование и развитие современной психологической науки. Функционализм интерпретирует психические процессы не как изолированные структуры, а как динамические механизмы, обеспечивающие адаптацию личности к окружающей среде. Данный подход способствовал смещению внимания психологии от описания элементов сознания к изучению их практических функций и значимости для поведения человека. В работе анализируются ключевые идеи У. Джемса, включая концепцию потока сознания и прагматическую ориентацию психологии, а также их отражение в современных когнитивных, образовательных и прикладных

психологических теориях. В исследовании использованы методы теоретического анализа и историко-психологического сопоставления. Полученные результаты показывают, что функционализм оказал долговременное воздействие на развитие психологии, заложив основы для изучения адаптивных форм поведения и активности личности. Материалы статьи могут быть использованы в научных исследованиях по истории психологии, общей и прикладной психологии.

Ключевые слова: функционализм, Уильям Джемс, поток сознания, адаптация, современная психология, психологическая теория.

Kirish. Psixologiya fanining mustaqil ilmiy soha sifatida shakllanishi XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yuz bergan chuqur nazariy va metodologik o'zgarishlar bilan bevosita bog'liqdir. Ushbu davrda psixik hodisalarni tushuntirishga qaratilgan turli yondashuvlar vujudga kelib, ular orasida funksionalizm alohida ahamiyat kasb etdi. Funksionalizm psixologiyada ong va xulq-atvorni statik tuzilma sifatida emas, balki organizmning tashqi muhitga moslashuvini ta'minlovchi faol va dinamik jarayon sifatida talqin etishi bilan ajralib turadi. Mazkur yondashuv psixologik tadqiqotlarda inson faoliyatining maqsadga muvofiqligi va amaliy ahamiyatini asosiy mezon sifatida ilgari surdi.

Funksionalizmning shakllanishida amerikalik psixolog va faylasuf Uilyam Jemsning ilmiy qarashlari muhim o'rin tutadi. U psixologiyani real hayotdan ajralgan abstrakt fan sifatida emas, balki insonning kundalik faoliyati va moslashuv jarayonlarini o'rganuvchi amaliy fan sifatida rivojlantirish g'oyasini ilgari surdi. Jems tomonidan ishlab chiqilgan "ong oqimi" konsepsiyasi psixik jarayonlarning uzluksizligi va dinamik tabiatini asoslab berdi. Bu qarash psixologiyada ongni alohida elementlarga bo'lib o'rganishga asoslangan strukturalistik yondashuvga muqobil sifatida maydonga chiqdi.

Zamonaviy o'zbek psixologiya adabiyotlarida funksionalizm psixologiya tarixidagi muhim burilish nuqtasi sifatida baholanadi. Jumladan, G'. Shoumarov psixologiya tarixiga bag'ishlangan asarlarida funksionalizmning paydo bo'lishi psixologik bilimlarning hayotiylik darajasini oshirgani¹ni ta'kidlaydi va ushbu yo'nalish psixik jarayonlarni organizmning muhitga moslashuv mexanizmlari bilan bog'lab tushuntirishga imkon berganini qayd etadi. Bu yondashuv psixologiyani biologiya, pedagogika va sotsiologiya kabi fanlar bilan yaqinlashtirib, fanlararo integratsiya jarayoniga zamin yaratdi.

¹ Shoumarov G'. *Psixologiya tarixi*. — Toshkent: O'qituvchi, 2005. — 132-bet.

Funksionalizmning ilmiy ahamiyati shundaki, u psixologik hodisalarning “nima?” degan savolidan ko‘ra “nima uchun?” va “qanday vazifani bajaradi?” degan savollarga javob izlashga yo‘naltirilgan. Bu esa psixologik tadqiqotlarda sabab–oqibat munosabatlarini chuqurroq anglash imkonini berdi. Ayniqsa, xulq-atvor, ta‘lim jarayoni, motivatsiya va moslashuv muammolarini o‘rganishda funksional yondashuvning samaradorligi namoyon bo‘ldi. Shu jihatdan, funksionalizm keyinchalik shakllangan bixeviorizm, kognitiv psixologiya va pedagogik psixologiya yo‘nalishlariga kuchli metodologik ta‘sir ko‘rsatdi.

O‘zbek psixologiya darsliklarida Uilyam Jems qarashlari psixologiya fanining amaliy yo‘nalishga burilishida muhim omil sifatida ko‘rsatiladi. R. Sunnatova umumiy psixologiya masalalariga bag‘ishlangan tadqiqotlarida funksionalizm inson psixikasini faqat ichki kechinmalar doirasida emas, balki faoliyat va xulq-atvor bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganishga undagani²ni ta‘kidlaydi. Bu esa zamonaviy psixologiyada shaxsni faol subyekt sifatida talqin etish g‘oyasining shakllanishiga xizmat qilgan.

Bugungi kunda zamonaviy psixologiya fanida funksionalizm g‘oyalari bevosita yoki bilvosita tarzda davom etmoqda. Kognitiv jarayonlarning funksional tahlili, ta‘lim jarayonida psixik jarayonlarning moslashuvchanligini hisobga olish, shuningdek, amaliy psixologiyada inson muammolarini hal etishga yo‘naltirilgan yondashuvlar funksionalizmning ilmiy merosi bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu bois funksionalizmni faqat tarixiy yo‘nalish sifatida emas, balki zamonaviy psixologiyaning nazariy poydevorlaridan biri sifatida baholash mumkin

Asosiy qism. Funksionalizm psixologiya fanida nazariy va metodologik burilish yasagan yo‘nalishlardan biri bo‘lib, u psixik hodisalarni ularning tuzilmasi orqali emas, balki bajaradigan vazifalari orqali tushuntirishni maqsad qilgan. Ushbu yondashuv XIX asr oxiri va XX asr boshlarida psixologiyada hukmron bo‘lgan strukturalistik qarashlarning cheklanganligini bartaraf etishga intilgan holda shakllandi. Funksionalizm vakillari psixik jarayonlarni tirik organizmning muhitga moslashuvini ta‘minlovchi faol mexanizmlar sifatida talqin etib, ong va xulq-atvorning amaliy ahamiyatini ilmiy tahlil markaziga olib chiqdi. Bu yondashuv psixologiyani abstrakt-introspektiv fan maqomidan chiqarib, real hayot muammolarini hal etishga xizmat qiluvchi ilmiy sohaga aylantirishga zamin yaratdi.

Funksionalizmning nazariy asoslari, avvalo, Uilyam Jemsning ilmiy qarashlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Jems psixologiyada ongni alohida elementlarga ajratib o‘rganishdan ko‘ra, uning uzluksiz va dinamik oqim sifatidagi xususiyatlarini tahlil

---

² Sunnatova R. *Umumiy psixologiya*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2011. — 78-bet.

qilish muhimligini ta'kidlagan. Uning fikricha, ong insonning muhit bilan o'zaro munosabatida muhim moslashuv funksiyasini bajaradi. Bu g'oya psixologik hodisalarning biologik va ijtimoiy omillar bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatib berdi. O'zbek psixolog olimi E. G'oziyev psixik jarayonlarni faoliyat bilan bog'liq holda talqin qilish psixologiya fanining metodologik asoslarini boyitganini qayd etadi va funksional yondashuvning aynan shu jihatini muhim ilmiy yutuq³ sifatida baholaydi.

Funksionalizmning muhim jihatlaridan biri shaxs va muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirni markaziy masala sifatida ko'rib chiqishidir. Bu yondashuvga ko'ra, psixik jarayonlar passiv aks ettirish emas, balki faol moslashuv jarayonidir. Masalan, idrok, xotira va tafakkur insonning tashqi muhit talablariga javob qaytarishida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli funksionalizm psixologik hodisalarni evolyutsion nuqtai nazardan ham tahlil qilishga imkon berdi. Bu esa psixologiya fanini biologiya va fiziologiya bilan yaqinlashtirdi.

Zamonaviy o'zbek psixologiya adabiyotlarida funksionalizm g'oyalari shaxs faoliyati va xulq-atvorini tushuntirishda samarali nazariy asos sifatida ko'rsatiladi. Jumladan, M. Davletshin inson psixikasini o'rganishda faoliyat yondashuvi muhimligini ta'kidlab, psixik jarayonlarning vazifaviy jihatlarini hisobga olmasdan turib shaxs xulq-atvorini to'liq tushuntirib bo'lmasligi⁴ni qayd etadi. Bu fikr funksionalizmning zamonaviy psixologiya uchun hanuz dolzarb ekanini ko'rsatadi.

Funksionalizmning ta'siri, ayniqsa, ta'lim va pedagogik psixologiya sohalarida yaqqol namoyon bo'ladi. Ta'lim jarayonida bilim, ko'nikma va malakalarning faqat mazmuniy tomoniga emas, balki ularning amaliy qo'llanilishiga e'tibor qaratilishi funksional yondashuvning bevosita natijasidir. O'quv faoliyatining samaradorligi o'quvchining psixik jarayonlari muayyan vazifani qay darajada bajarayotgani bilan belgilanadi. Shu jihatdan, funksionalizm ta'lim jarayonini individuallashtirish va moslashuvchan qilish g'oyalarini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Shuningdek, funksionalizm zamonaviy kognitiv psixologiya rivojiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Kognitiv jarayonlar — diqqat, xotira, tafakkur va qaror qabul qilish — insonning muhitga moslashuv strategiyalarini ishlab chiqishida muhim rol o'ynaydi. Funksional yondashuv ushbu jarayonlarni ularning vazifaviy ahamiyati nuqtai nazaridan o'rganishga undaydi. O'zbek tadqiqotchisi N. Karimova shaxsning kognitiv faoliyati uning ijtimoiy moslashuvi va muvaffaqiyatli faoliyat yuritishida hal

³ G'oziyev E. *Umumiy psixologiya*. — Toshkent: O'qituvchi, 2008. — 54-bet.

⁴ Davletshin M. *Faoliyat va shaxs psixologiyasi*. — Toshkent: Fan, 2010. — 89-bet.

qiluvchi omil ekanini ta'kidlab, psixik jarayonlarning funksional tahlilini zarur⁵ deb hisoblaydi.

Funksionalizmning zamonaviy psixologiyaga qo'shgan yana bir muhim hissasi — amaliy psixologiya rivojiga ko'rsatgan ta'siridir. Psixologik maslahat, klinik psixologiya va mehnat psixologiyasi kabi yo'nalishlarda inson muammolari ularning kelib chiqish sabablari va bajarilmagan funksiyalar nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Bu esa psixologik yordamni yanada samarali va individual ehtiyojlarga moslashgan holda ko'rsatish imkonini beradi. Funksionalizm shaxs muammolarini faqat simptomlar orqali emas, balki ularning hayotiy vazifalari va moslashuv imkoniyatlari orqali tushuntirishga undaydi.

Shaxs rivojlanishi masalasida ham funksionalizm muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Shaxs psixik rivojlanishi bosqichma-bosqich kechib, har bir bosqichda muayyan psixik funksiyalar yetakchi ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv rivojlanish psixologiyasida yosh davrlarining psixologik xususiyatlarini tushuntirishda keng qo'llaniladi. O'zbek psixolog olimi Z. Nishonova shaxs rivojlanishini o'rganishda psixik funksiyalarning yetakchi rolini hisobga olish zarurligini ta'kidlab, bu yondashuvning nazariy ildizlari funksionalizm bilan bog'liqligini qayd etadi.

Zamonaviy psixologiya fanida funksionalizm bevosita mustaqil yo'nalish sifatida mavjud bo'lmasa-da, uning g'oyalari turli nazariy yondashuvlar tarkibida yashab kelmoqda. Psixik jarayonlarning vazifaviy tahlili, shaxs va muhit o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganish, amaliy muammolarga yo'naltirilgan tadqiqotlar funksionalizm merosining davomiyligini ko'rsatadi. Shu bois funksionalizmni psixologiya tarixida o'tib ketgan bosqich sifatida emas, balki zamonaviy ilmiy tafakkurga chuqur singib ketgan metodologik asos sifatida baholash mumkin.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Uilyam Jems asos solgan funksionalizm psixologiya fanining rivojida muhim metodologik burilish yasagan yo'nalishlardan biridir. Ushbu yondashuv psixik hodisalarni statik tuzilma sifatida emas, balki organizmning muhitga moslashuvini ta'minlovchi faol va dinamik jarayonlar majmui sifatida talqin etishi bilan ajralib turadi. Funksionalizm psixologiyani real hayot ehtiyojlari bilan bog'lab, inson ongini uning amaliy vazifalari orqali tushuntirish imkonini yaratdi. Tadqiqot davomida aniqlanganki, funksionalizm g'oyalari zamonaviy psixologiyaning ko'plab yo'nalishlari, jumladan, kognitiv, pedagogik va amaliy psixologiya rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, psixik jarayonlarning vazifaviy tahlili, shaxs va muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirni markazga

⁵ Karimova N. *Kognitiv psixologiya asoslari*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. — 63-bet.

⁶ Nishonova Z. *Yosh davrlari psixologiyasi*. — Toshkent: O'zbekiston, 2012. — 41-bet.

qo'yish kabi qarashlar bugungi ilmiy izlanishlarda ham o'z dolzarbligini saqlab kelmoqda. Funktsionalizm psixologiyada shaxsni passiv kuzatuvchi emas, balki faol va moslashuvchan subyekt sifatida talqin qilishga zamin yaratdi. Xulosa qilib aytganda, U. Jems funksionalizmi nafaqat psixologiya tarixidagi muhim bosqich, balki zamonaviy psixologik tafakkurning shakllanishida muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilgan ilmiy meros sifatida baholanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shoumarov G'. *Psixologiya tarixi*. — Toshkent: O'qituvchi, 2005. — 132-bet.
2. Sunnatova R. *Umumiy psixologiya*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2011. — 78-bet
3. G'oziyev E. *Umumiy psixologiya*. — Toshkent: O'qituvchi, 2008. — 54-bet.
4. Davletshin M. *Faoliyat va shaxs psixologiyasi*. — Toshkent: Fan, 2010. — 89-bet.
5. Karimova N. *Kognitiv psixologiya asoslari*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. — 63-bet.
6. Nishonova Z. *Yosh davrlari psixologiyasi*. — Toshkent: O'zbekiston, 2012. — 41-bet.